

ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՇՈՒՇԱՆԻԿ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

Խոսքային գործունեությունը կամ ակտը համագործության ընթացքի՝ որոշակի նպատակով կատարվող հարաբերականորեն ինքնուրույն հատված է: Հաղորդակցության ամենափոքր միավորը որոշակի ակտերի իրականացումն է: Դրանցից են՝ հարց տալը, հայտարարություն անելը, կարգադրելը, նկարագրելը, բացատրություն տալը, ներողություն խնդրելը: Խոսքային ակտերը երեք տեսակի են՝ խոսողական, կատարողական, ներգործական: Խոսողական ակտը, ըստ լեզվի արտասանական և քերականական նորմերի, նախադասության արտաբերումն է: Երբ նախադասությունը լսողի կողմից համարժեքորեն է կիրառվում, կատարողական ակտ է դառնում: Վերջին՝ ներգործական ակտը կապված է լսողի վրա ազդելու, ներգործելու հետ: Կատարողական բայերը լինում են պատմողական, հրահանգային, ստիպողական, հորդորական, հայտարարական, արտահայտչական: Խնդրանքը, հրամանը, կարգադրությունը, թույլտվությունը խոսողական ակտեր են. դրանց նպատակը լսողի կողմից գործողություն կատարելն է:

Եղանակի կարգը եղանակավորման լեզվական ավելի ընդհանրական կարգի քերականական (ծնաբանական) դրսևորումն է¹: Ըստ Գ. Զահուկյանի՝ «Եղանակավորումը հաղորդող (խոսող) սուբյեկտի և հաղորդման օբյեկտիվ բովանդակության, այլ կերպ ասած՝ հաղորդողի վերաբերմունքի դրսևորումն է ոչ միայն բայի հարացույցի, այլև եղանականիչ բառերի, հնչերանգի, շարադասության միջոցով»²: Եղանակի բայական կարգն իրացնում է եղանակավորության մեկ կողմը՝ *իրականություն* - ոչ *իրականություն* հակադրությունը, և այլ եղանակավորումներ այս կարգով չեն իրացվում³: Առաջին աստիճանում խոսողն իրականության և իր ասածի միջև կապ է հաստատում՝ ներկայացնելով այդ կապը որպես օբյեկտիվ, երկրորդ աստիճանում այս կապի մասին արտա-

¹ Պետրոսյան Հ., Հայերենագիտական բառարան, Երևան, 1987, էջ 194:

² Զահուկյան Գ., Հայոց լեզվի զարգացումը և կառուցվածքը, Երևան, 1969, էջ 227-228:

³ Տե՛ս Գաբրիելյան Վ., Եղանակավորությունը և եղանակը հայերեն և անգլերեն լեզուներում, ատենախոսություն, Երևան, 1994, էջ 55:

հայտում է իր կարծիքը՝ այն որակելով որպես սուբյեկտիվ գնահատական:

Եղանակը՝ որպես ստորոգման հիմնական միջոց, բայական ամենահիմնական կարգերից է⁴: Եղանակի կարգի միջոցով այն, ինչ հաղորդվում է նախադասությամբ, ներկայանում է այս կամ այն ժամանակային հարթությունում (անցյալ, ներկա, ապառնի) կամ դիտվում է ժամանակային որևէ հարթությունից դուրս, որպես ինչ-որ մի ցանկալի, անհրաժեշտ, հնարավոր, ենթադրելի բան: Հաղորդվածի՝ ժամանակային որոշակիության և անորոշության հատկանիշների տարբերակման համար հիմք են ընդունում սահմանական եղանակ և այսպես կոչվող ոչ իրական եղանակներ հակադրությունը: Եղանակավորությունն ասույթի բովանդակության և իրականության հարաբերությունն է: Եղանակավորության ոլորտում ընդգրկվում են հաստատումն ու ժխտումը, հաղորդակցության նպատակադրումը, նախադասության տարբերակումները՝ ըստ գործողության իրական կամ ոչ իրական բնույթի, ըստ խոսողի՝ իր ասածի մեջ համոզվածության և այլն⁵:

Եղանակավորում ունեն իրականալիություն արտահայտող ձևերը, որոնց մեջ որոշակիորեն առկա է խոսողի տեսանկյունը (հայեցակետը): Իրականալիության պլանը ներկայանում է երեք եղանակային շարքերով: Մ. Աբեղյանը եղանակը բնութագրում է որպես «խոսողի վերաբերմունքը խոսքի բովանդակության նկատմամբ»⁶: Այս սահմանման մեջ գիտակցվում է խոսողի դերը և այն, որ խոսքը հարաբերության մասին է: Մ. Աբեղյանն իր տարբեր աշխատություններում անդրադարձել է և՛ գրաբարի, և՛ աշխարհաբարի հրամայական եղանակին՝ առաջին դեպքում առանձնացնելով հրամայական ներկա և հրամայական ապառնի ժամանակաձևեր, իսկ երկրորդ դեպքում՝ հրամայական եղանակին ժամանակ չվերագրելով⁷: Ըստ նրա՝ երեք եղանակներով՝ սահմանական, ենթադրական, հարկադրական, կարելի է կազմել դատողության խոսքեր, որոնցով արտահայտվում է մեր դատողությունն իբրև իրական, հնարավոր կամ անհրաժեշտ: Բայց խոսքը կարելի է արտահայտել նաև իբրև կամք ու հրաման կամ արգելք, որով հրամայում կամ արգելում ենք մեկին մի բան անել⁸:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 57:

⁶ Աբեղյան Մ., Հայոց լեզվի տեսություն, Երևան, 1965, էջ 220:

⁷ https://hy.wikisource.org/wiki/Հայերենի_աշխարհաբար_քերականութիւն/Բայի_խոնարհումը:

⁸ Մանուկ Աբեղյան, Երկեր, հ. 2, Երևան, 1974, էջ 243:

Ըստ Գ. Զահուկյանի՝ հրամայական եղանակն իր բնույթով ժամանակային տարբերություններ չի տալիս⁹:

Հրամայական եղանակին բնորոշ է բազմիմաստությունը. այն արտահայտում է գործողության կատարման հրաման, հորդոր, խնդրանք, թելադրանք, կոչ, ողջույն, զգուշացում, պատվեր, պատվիրան, պատգամ և այլն¹⁰:

Ըստ Ռ. Իշխանյանի՝ հայերենի պարզ դիմավոր բայերը քերականական եղանակի երկու արտահայտություն ունեն՝ 1. հրամայական, որ գոյանում է հրամայական դիմավոր բայերի յուրահատուկ արտահայտությամբ ու բովանդակությամբ և 2. ոչ հրամայական¹¹: Ըստ արտահայտության՝ ունենք քերականական համանիշների առատություն, անկայուն զուգահեռություններ, օրինակ՝ **գրե՛ք** և **գրեցե՛ք**, ընդ որում այստեղ *ց*-ից զուրկ զուգահեռները համանուն են ըղծական հոգնակի երկրորդ դեմքին: Դրական ձևերի դիմանիշ մասնիկներն են եզակի՝ **ա** և **ի** փոփոխականները, հոգնակի՝ **ացեք** և **եք** փոփոխականները, ընդ որում վերջինն էլ ունի իր **եցեք** փոփոխակը:

Հրամայական եղանակը սուբյեկտիվ վերաբերմունքի եղանակ է: Այն արտահայտում է խոսքի պահին ունեցած սուբյեկտիվ վերաբերմունքը ցույց տված գործողության նկատմամբ: Միակ եղանակն է, որ չի կարող հարցական հնչերանգով հնչել: Ժամանակի կարգը լեզվի ամենակարևոր հաղորդակցական-քերականական կարգերից է, որ ասույթը բայի միջոցով կապում է խոսքի առկայացող իրողության՝ խոսքային գործունեության հետ: Ժամանակի քերականական կարգը ժամանակային հարաբերություններ է իրականացնում այնքանով, որքանով որ այդ հարաբերություններն առկայանում են **անցյալ<---> ներկա<-->ապառնի** տիրույթների փոխադարձ անցումների շնորհիվ: Դա լեզուների ընդհանրական հատկանիշն է, որը գործողության կամ իրողության ժամանակը հարաբերում է ասույթի արտաբերման ժամանակին:

Ժամանակի տեսակետից հրամայական եղանակով արտահայտվում է մի գործողություն, որ պետք է կատարվի խոսելուց, հրամանը, կարգադրությունը տալուց հետո, բայց թե ինչ ժամանակամիջոցում՝ հայտնի չէ, որովհետև հայտնի չէ, թե գործողությունը փաստորեն պետք է կատարվի՞, թե՞ ոչ¹²: Վե-

⁹ Զահուկյան Գ., Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Երևան, 1974, էջ 272:

¹⁰ [http://lraber.asj-oa.am/256/1/15_Yuzbashyan_\(153\).pdf](http://lraber.asj-oa.am/256/1/15_Yuzbashyan_(153).pdf)

¹¹ Իշխանյան Ռ., Արդի հայերենի հոլովումն ու խոնարհումը, Երևան, 1971, էջ 109:

¹² Պողոսյան Պ., Բայի եղանակային ձևերի ոճական կիրառությունները արդի հայերենում, Երևան, 1959, էջ 129:

րաբերելով խոսքից հետո եկող ապառնի անորոշ ժամանակի՝ հրամայականով արտահայտվում են ժամանակային երկու իմաստներ՝ որոշակի հրամայական կամ հրամայական արդի իմաստով և հրամայական ընդհանուր իմաստով: Ինչպես օրինակ՝ սահմանական ներկա *երգում եմ* բայաձևը կարող է նշանակել թե՛ այս րոպեին՝ խոսելիս, թե՛ ընդհանրապես, այնպես էլ հրամայականը կարող է արտահայտել կատարվելիք գործողություն, որ ունի թե՛ ներկայի (արդի հրամայական) իմաստ և թե՛ ընդհանրապես ապառնի բոլոր ժամանակների համար տեղի ունենալիք գործողության (ընդհանուր հրամայական) իմաստ: Օրինակ. *1.Գնա՛ր թափրոն: 2.Հուսա՛ր և սպասի՛ր:* Հիմնականը գործողության կատարման ազդակի առկայությունն է: Կարևոր է հրահանգը, որով խոսողը դրդում է խոսակցին, որպեսզի խոսակիցը կատարի գործողությունը¹³: Ըստ իրավիճակի՝ հրամայականով մատնանշվածն է վերաբերում ապագային, քանի որ խոսողը դրդում է խոսակցին կատարել կամ չկատարել գործողությունը, որը խոսելու պահից հետո է լինելու: Հրամայական եղանակը կարող է խոսակցին ուղղված լինել՝ շարունակելու այն գործողությունը, որն արդեն խոսելու պահին ընթացքի մեջ է, օրինակ՝ *խոսե՛ք, խոսե՛ք*: Այս դեպքում հրամայականով ասվածը, միևնույն է, հղված է ապագային՝ շարունակելու համար խոսելու ընթացքում կատարվող գործողությունը:

Հրամայական եղանակի ձևավորման համար ամենաառաջնայինը հնչերանգն է, որի ուժգնությունը պայմանավորված է խոսողի վերաբերմունքով, նպատակով. հրաման, կարգադրություն պարունակող նախադասությունները զգալիորեն տարբերվում են խնդրանք, հորդոր պարունակող նախադասությունների հնչերանգից:

Նախադասությունը՝ որպես լեզվական միավոր, կատարում է մտքի ձևակերպման գործառույթ, ինչն էլ իր հերթին ապահովում է խոսքային հաղորդակցության իրականացումը: Յուրաքանչյուր նախադասության մեջ առկա է խոսողի վերաբերմունքը իրականության նկատմամբ: Հրամայական նախադասությունների հաղորդակցական գործառույթը հրաման կամ կարգադրություն արտահայտելն է:

Հրամայական նախադասությունները հիմնականում դիտարկվում են հրամայական եղանակի շրջանակներում, բայց քանի որ դրանց հիմնական գործառույթը ենթադրում է հաղորդակցական համագործակցություն խոսողի և

¹³ http://www.let.leidenuniv.nl/pdf/S&R/fortuin_polisemija_imperativa.pdf---cr2

լսողի միջև, այն քննվում է շարահյուսության բաժնում՝ որպես նախադասության հաղորդակցական հատուկ տեսակ:

Հրամայական նախադասությունների հաղորդակցական գործառույթը հրաման կամ կարգադրություն արտահայտելն է: Արգելական հրամայական նախադասություններում տեղի է ունենում կամքի արտահայտության վերաիմաստավորումից դեպի արգելք:

Հրամայական նախադասությունները խոսողական ակտեր են: Որևէ նախադրույթ չեն արտահայտում:

Երբ հրամայական նախադասությունները բացականչական նշան են ունենում, ավելի է շեշտվում, ընդգծվում ասույթի արտահայտչականությունը:

Գործաբանական տեսանկյունից հրամայական կառույցները դրսևորում են տարաբնույթ իմաստներ՝ սկսած ամենամեղմ քաղաքավարի խնդրանքից մինչև կտրուկ ու վճռական կարգադրություն՝ խնդրանք, աղերսանք, հրավեր, խորհուրդ, առաջարկ, նախազգուշացում, վստահեցում, քաջալերում, համոզում, դրդում, թույլտվություն, արգելք, նախատինք, ուղղորդում, ցուցում, սպառնալիք, զայրույթ, պահանջ, կամք, կոչ, խրատ, պատգամ:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Լեզվաբանների մեծ մասը համարում է, որ իմաստ չունի հրամայական եղանակին ժամանակ վերագրել, քանի որ այդ եղանակում չեն ստեղծվում ժամանակային հակադրություններ: Լեզվաբանները, որոնք նկարագրում են ժամանակը, տարբերակում են ներկա և ապառնի ժամանակներ: Կարևոր է ընթացքը իրականից հետո կամ էլ հրամայական եղանակի իրականացման որակը: Քանի որ այս եղանակը հասցեագրված կամքի արտահայտողն է, ուստի ավելի որոշակի է թելադրում խոսողի կամքը ունկնդրին: Հենց սրանով է բացատրվում երկրորդ դեմքի հաճախակի կիրառությունը հրամայական եղանակում:

Քանալի բառեր – հրամայական, ժամանակ, կապակցում, ընդդիմային/օբստրուկտիվ հրամայական, եզակի թիվ, լեզու, խոսող, ներկա ժամանակ, երկրորդ դեմք, եղանակ:

ПРИМЕНЕНИЕ ПОВЕЛИТЕЛЬНОГО НАКЛОНЕНИЯ

ШУШАНИК ГЕВОРКЯН

Большинство лингвистов считает, что нет смысла приписывать время повелительному наклонению, так как в этом наклонении не создаются временны́е контрасты. Лингвисты, которые описывают время, дают ему временнóе описание настоящего и будущего времен.

Важно следование вслед за настоящим или же реализационное качество повелительного наклонения. Так как данное наклонение является выразителем адресованной воли, воля говорящего диктуется слушателю более определенно. Именно этим объясняется более частое употребление второго лица в повелительном наклонении.

Ключевые слова - императив, время, сопряжение, обструктивный императив, единственное число, язык, говорящий, настоящее время, второе лицо, наклонение.

THE USAGE OF THE IMPERATIVE MOOD

SHUSHANIK GEVORGYAN

Most linguists consider the attribution of tense to the imperative mood senseless, as no temporal contrasts are formed. However, the linguists who pin time, attribute the present or future tense to the imperative.

The imperative mood is an expression of addressing will. In this way, the will of the speaker is dictated more specifically to the interlocutor and that explains the usage of the second person in the imperative.

Key words - imperative, time, tense, conjugation, obstructive imperative, singular number, language, speaker, the present tense, the second person, mood.